

ПИТАННЯ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

В. Рум'янцев, член-кореспондент
АПрН України,

М. Страхов, член-кореспондент АПрН
України

В'ячеслав Липинський – теоретик української державності (до 125-річчя від дня народження)

В'ячеслав Казимирович Липинський — видатний український мислитель, політик і політолог, історик, теоретик української державності, яскравий публіцист народився 5 (18) квітня 1882 р. в селі Затурець, Володимирівського повіту на Волині.

Гімназичну освіту здобув, навчаючись у Житомирі, Луцьку та Києві. Після закінчення гімназії у 1902 р. відбував військову службу у Ризькому драгунському полку, що стояв у Кременці на Волині. Потім вступив до Краківського університету, де вивчав агрономію, а пізніше — історію. Історичну і соціологічну освіту продовжив у Женевському університеті.

З початком лютневої революції 1917 р. в Росії брав активну участь у формуванні українських військових частин. Чимало зробив для створення Союзу Визволення України (СВУ), був одним із ініціаторів створення Української демократичної хліборобської партії. За часів гетьманату Павла Скоропадського очолював посольство Української держави в Австро-Угорщині.

З червня 1919 р. В. Липинський перебував в еміграції. Помер 14 червня 1931 р. в санаторії Вінервальд поблизу Відня.

Шлях В. Липинського як політолога і теоретика української державності починається з його історичних праць, які були спрямовані на те, аби прищепити правобережній шляхті почуття відповідальності перед батьківщиною. Політична мета, яку переслідував В. Липинський полягала в тому, аби нагадати шляхті ту величезну роль, яку вона колись відіграла в історії України — коли стала на чолі Національно-визвольної

війни українського народу 1648–1654 рр. і надала їй форми боротьби за незалежну Українську державу. А йшлося про те, аби довести її потребу в причетності до виборення незалежності України і створення власної держави.

У брошурі «Шляхта України», виданій у 1909 р. В. Липинський дає нарис історії української шляхти на тлі історії боротьби України за власну державу. Він доходить висновку про те, що «український народ живе, хоче жити і буде жити як народ незалежний... і що немає вже такої сили, яка б могла його розвиток задержати»¹. Звідси шляхті слід вирішити: бути на боці українського народу чи проти нього, що значило б піти проти ходу історії.

У заснованому з політичними однодумцями у Києві в 1909 р. журналі «Przegląd Krajowy» В. Липинський обґрунтовує і розвиває ідею «територіалізму», яка походила з того, що скрізь в Європі «території» були базовими одиницями, в яких організовувалося суспільне і політичне життя з опорою на самоврядування і власні представництва. Подібну ідею висловлював ще у 1906 р. М. Грушевський. Ця ідея стосовно України була задумана як перехідний етап до пізнішого створення власної державності. Але неприйняття цієї ідеї шляхтою призвело до її конфронтації з молодим українським рухом за державність.

Ця обставина змусила В. Липинського ще наполегливіше взятися за вивчення української історії. Спираючись на величезний документальний матеріал, він у статті «На переломі» аналізує масову участь української шляхти в перебігу Національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького і величезні жертви, яких шляхта зазнала для побудови Української держави. Але поряд з цим він показує політичні помилки провідної козацько-шляхетської верстви, яких вона вдалася після смерті Б. Хмельницького, коли, нехтуючи його заповітом і прагнучи взяти владу в свої руки, усунула з гетьманства Юрка Хмельницького і обрала на його місце Івана Виговського, що призвело державу до руїни.

Заслуга В. Липинського як історика полягає в тому, що він поглянув на українську історію з нового, неординарного кута зору — кута політичної верстви. Це спричинило революцію в українській історіографії — постала «державницька» школа.

В. Липинський був першим українським політичним теоретиком, який усвідомлював першорядне значення держави в історичному розвитку народів і світової цивілізації. Він вважав, що держава, особливо

¹ Білас Л. В'ячеслав Липинський – історик // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – К., 1994. – С. 35.

національна, відіграє творчу роль в організації, управлінні та захисті суспільства. Він утвердився в думці, що Українська держава повинна бути незалежною і національною в сенсі тогочасного історико-соціологічного, політичного і юридичного розуміння¹.

Погляди В. Липинського на Українську державу та її форму набули певної еволюції. Його ранні твори (1908–1919 рр.) відзначаються позитивною оцінкою демократії і характеризуються демократичною риторикою. Автор наголошував на першорядності системи демократії та республіканського устрою стосовно України. І хоча в той час, зокрема у трактаті «Меморіал до Українського комітету про наше становище супроти напруженої ситуації в Європі» (1912 р.) він допускав можливість конституційної монархії згідно з рішенням українського народу як суверена, все ж таки форма правління держави (конституційна монархія чи республіка) була для нього другорядним питанням, оскільки на перший план він висував створення Української незалежної держави².

Талант В. Липинського як теоретика української державності розкрився після лютневої 1917 р. революції в Росії. Будучи одним із засновників Української демократичної хліборобської партії, В. Липинський свої теоретичні напрацювання в галузі розбудови української державності з найбільшою повнотою виклав у політичному трактаті «Нарис програми Української демократичної хліборобської партії». У ньому він наголошував, що український народ повинен користуватися на своїй землі повнотою суверенних прав. Ідея суверенності має у В. Липинського глибоке історико-філософське обґрунтування. «Історія наша учить нас, що повним національним життям жив наш народ тільки тоді, коли він користувався на своїй землі повнотою своїх суверенних прав (Держава Київська), або ж, після втрати своєї державності, тоді, коли в ньому зі стихійною силою прокидалося змагання до повернення цих утрачених прав (Козаччина)»³. Далі він робить висновок: «Українська національна ідея тільки тоді в силі оживити собою українську етнографічну масу, коли вона кличе до повного національного визволення і на місце рабської служби чужим державним організаціям ставить змагання до створення власної держави»⁴.

¹ Див.: *Пеленський Я.* Спадщина В'ячеслава Липинського і сучасна Україна // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – С. 16.

² Див.: Там само. – С. 19-20.

³ *Липинський В. К.* Нарис програми Української демократичної хліборобської партії // Матеріали до програми. – Лубни, 1917. – С. 6–7.

⁴ Там само. – С. 7.

Український народ у Російській імперії був майже повністю відлучений від участі у державному житті. Відсутність державницького досвіду значно ускладнювала боротьбу за здобуття власної держави. Вихід з цього скрутного становища В. Липинський вбачав в поєднанні енергії молодого покоління з державницькою мудрістю попередніх поколінь, об'єднанні зусиль хліборобського населення і робітничого класу, але за умови, що «город не повинен диктувати свою волю українському селу»¹.

Узагальнюючи досвід державного будівництва козацької доби, В. Липинський дійшов висновку про те, що найкращою формою державного устрою для України є гетьманська монархія. Такий висновок він підкріплював аргументами: по-перше, серед українського народу були сильні козацькі традиції, в тому числі гетьманські; по-друге, тільки гетьман, стоячи над суспільними верствами, міг би об'єднати їх в ім'я української національної ідеї; по-третє, тільки гетьманська традиція могла легітимізувати нову владу у вигляді гетьманської монархії.

Тому, починаючи з 1919 р., погляди В. Липинського на форму правління Української держави дещо змінюються. Він відстоює ідею монархічного «дідичного» (спадкового) гетьманату. Цей підхід у завершеній формі викладено в його історичній праці «Україна на переломі» та політичному трактаті «Листи до братів хліборобів».

Майбутня Українська держава, за В. Липинським, — це незалежна монархія «дідичного» (спадкового) характеру з обов'язковим переданням спадкової гетьманської влади. За переконанням вченого, гетьман мав уособлювати державу і бути своєрідним «національним прапором» та найвищим символом держави. Навколо гетьмана об'єднується вся Україна і його управління дає можливість співпрацювати в ім'я добробуту держави різним політичним угрупованням. «При монархії, — зазначав він, — найвище місце репрезентації держави зайняте раз і назавжди гетьманом. Ніхто з монархістів на це найвище місце претендувати не може». Лише гетьманат, за В. Липинським, здатний примирити конфліктуючі політичні угруповання в Україні, кожне з яких вважає, що його позиція є єдино правильною і які «будуть боротися за владу, паплюжити один одного, як це завжди бувало»².

Важливим пунктом українського державного будівництва В. Липинський вважав проблему легітимізації держави. Значну увагу він при-

¹ Липинський В. К. Нарис програми Української демократичної хліборобської партії. – С. 12.

² Потульницький В. В'ячеслав Липинський – політолог // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – С. 108.

діляв проблемі легітимності політичної системи взагалі і «дідичного гетьманату», зокрема. Він виходив з того, що чим менше примусу державі доводиться використовувати для досягнення своїх цілей, тим легітимація її вища. І встановлення монархії у традиційній формі гетьманату він вважав кращою для України. Причому встановлення монархії в «формі дідичного, а не виборного Гетьманства»¹ було органічною потребою у розбудові Української держави. Питання легітимації В. Липинський пов'язував із стабілізацією влади і для суспільств, які перебували на перехідному етапі від тоталітарної або авторитарної системи до демократичної представницько-парламентської, він вважав дуже важливим, тим більше, що Україна в той час розвивалася в бік не дво- чи трипартійної системи англо-американського зразка, а багатопартійної італійсько-французької моделі. Для такої багатопартійної системи була вкрай необхідною авторитетна президентська влада.

Така форма держави, на думку вченого, докорінно відрізняла її від московської централізованої монархії, яка спиралася на нічим не обмежену владу монарха, а також від польської монархії, де король завжди був маріонеткою в руках шляхти. Така організація влади ніколи не дасть окремому лідеру, як це часто траплялося в українській історії, звести нанівець всі еволюційні і революційні творення українського народу.

Проте при складанні програми УДХП В. Липинський відходить від цієї концепції і запропонує республіканський проект державного устрою. Визначення форми Української держави він відносить до компетенції Українських установчих зборів. Законодавча влада повинна належати парламенту (Сейму), а виконавча — Генеральному Секретаріату (Раді Міністрів).

Такі коливання В. Липинського в питанні визначення форми Української держави, на перший погляд, можуть здатися виявом його непослідовності, проте в той період, коли склалися сприятливі умови для створення незалежної Української держави, але маси були захоплені соціалістичними лозунгами, В. Липинський йде на компроміс, в ім'я ідеї самостійності він поступається монархізмом².

Виявом такого компромісу був інститут президентства, запропонований В. Липинським. Президент повинен бути репрезентантом Української держави і виконувати функції, які покладуть на нього Установ-

¹ Липинський В. Листи до братів хліборобів. – Н. -Й., 1954. – С. 80.

² Див.: Турченко Ф., Заліська Н. В'ячеслав Липинський – ідеолог Української демократичної хліборобської партії // В'ячеслав Липинський: історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. – С. 175.

чі збори. Інститут президентства ототожнював зв'язок між вимушеною і бажаною формами правління в Україні. Але вже за кілька місяців В. Липинський, переконавшись у нездатності української демократії до державного будівництва, повертається до ідеї гетьманської монархії і вітає гетьманський переворот П. Скоропадського. Партія демократів-хліборобів зразу ж визнала владу гетьмана і була єдиною партією, яка не з тактичних міркувань, а з мотивів національно-державного характеру її підтримала. Період революційних змагань в Україні за відродження державності у 1917–1920 рр. дав підстави для нових, більш глибоких узагальнень у поглядах на форму Української держави і це ще більше переконало В. Липинського в доцільності для України монархічної форми правління у вигляді спадкового гетьманату.

Аналізуючи досвід державного будівництва в період революційних змагань 1917–1920 рр., В. Липинський утвердився в думці, що Українська держава повинна бути незалежною. Цей підхід суттєво відрізнявся від поглядів на українську державність таких визначних українських теоретиків і державних діячів, як М. Драгоманов, М. Ковалевський, Б. Кистяківський, М. Грушевський та ін., котрі обстоювали федералістсько-автономістське вирішення української проблеми у системі наддержав, до складу яких входили українські землі.

Оперуючи такими поняттями, як «повна власновільність і суверенність», «державний суверенітет», «власна державна організація», «українська держава», «політично-національна незалежність», «наше право до повної незалежності», В. Липинський ясно і неоднозначно аргументував державну самостійність України. Цим він значно випередив тогочасну політичну еліту.

Якщо проаналізувати зміст II та III універсалів Центральної Ради, що віддзеркалювали політичне мислення тогочасної народницько-соціалістичної еліти, незважаючи на визначення III Універсалом статусу України як Української Народної Республіки, її погляди залишалися автономістсько-федералістськими. Їх автори передбачали «будівництво нових державних форм» Українськими і Всеросійськими установчими зборами, тобто у всеросійській федеративній системі, та старанно осереділися живити державницьку термінологію стосовно України.

В. Липинський був глибоко розчарований українською народницько-соціалістичною елітою, яка очолила революційні змагання 1917–1920 рр., її нездатністю впоратися зі складними проблемами державного будівництва — організацією армії, служби безпеки, поліції, адміністративного апарату та неспроможністю контролювати й управляти розбурханими більшовицькою демагогією масами.

Значну увагу в концепції українського державотворення В. Липинський приділяв проблемі військового будівництва. Під час революції В. Липинський належав до нечисленних лідерів, які послідовно захищали потребу «утворення сильної армії і флоту, збудованих на демократичних засадах, в ім'я оборони волі і незалежності Українського народу»¹, пропонував Центральній Раді сформувати кавалерійський полк за власний кошт. Центральна Рада не погодилася з цією пропозицією, хоча повноваження на створення військових частин роздавалися тоді, а тим більше в часи Директорії, різним нікому невідомим, навіть сумнівним особам виключно завдяки їх «лівому» походженню².

В. Липинський і УДХП щиро підтримали гетьманський переворот П. Скоропадського, виходячи не з кон'юктурних міркувань, а зі своїх поглядів на перспективи національно-державного будівництва в Україні.

Гетьман П. Скоропадський призначив В. Липинського послом у Австро-Угорщині.

Ставлення В. Липинського до відновленої УНР від самого початку було критичним, проте на прохання Директорії і з почуття патріотичного обов'язку він залишився на посаді посла у Відні. Але картина хаосу, що її побачив В. Липинський в Україні під час подорожі до штабу Головного отамана С. Петлюри навесні 1919 р., і обурення з приводу військово-польового суду над полковником П. Болбачаном та його розстрілом, який В. Липинський розцінив як узаконене політичне вбивство, остаточно відвернуло його від «другої» УНР. У червні 1919 р. він пішов у відставку з віденського посольства³ і залишився в еміграції.

Вузловим пунктом концепції української державності В. Липинський вважав територіальний патріотизм української нації, який, на його думку, здатний подолати внутрішні органічні слабкості українства. Українську націю в справі державотворення, вважав він, можна краще за все об'єднати на ґрунті українського патріотизму, тобто пробудження почуття солідарності і єдності між усіма постійними мешканцями української землі, незалежно від їхнього етнічного походження, соціально-класової належності, віросповідання, соціально-культурного рівня. Україна має стати спільною батьківщиною для всіх своїх громадян.

Заклик до соціально-класової чи національної нетерпимості, протиставлення українства іншим мешканцям України, на думку В. Ли-

¹ Пеленський Я. Вказ. праця. – С. 18.

² Див.: Там само. – С. 25.

³ Див.: Лисяк-Рудницький І. Між історією і політикою // Сучасність. – 1973. – С. 143.

пинського, — явище глибоко руйницьке, воно приведе до взаємної ненависті і в кінцевому результаті впаде божою карою на самих українців, «нищачи будь-які державницькі творення і намагання українського народу»¹.

У подальшому, перебуваючи в еміграції (1919-1931 рр.), В. Липинський сповідував критичне ставлення до демократії і розвивав монархічні ідеї. Розвій такого світогляду відбувся під впливом поглядів В. Липинського як історика і теоретика державотворення і досвіду українських визвольних змагань 1917-1920 рр. Як історик В. Липинський усвідомлював, що чотириразові намагання впровадити спадковий гетьманат в Україні за часів Б. Хмельницького, І. Мазепи, К. Розумовського і його власної спроби у теоретичній площині — П. Скоропадського, не завершилися успіхом, однак вважав, що найкращою формою державності для тогочасної України була б конституційна монархія. Бо лише вона, на його думку, могла легітимізувати і стабілізувати владу.

Революційні змагання 1917-1920 рр. в центральних та східних землях України показали, що у кризових ситуаціях народницько-соціалістична еліта не зуміла розв'язати проблему легітимності влади, а в останньому періоді цих змагань шукала виходу в отаманській системі, що обумовлювалося неправильним розумінням демократії як необмеженого народовладдя під проводом рад і отаманів. Отаманську систему В. Липинський відкидав категорично.

У решті-решт В. Липинський дійшов висновку про те, що конституційна монархія, зокрема англійського зразка, є найбільш розвинутою формою державного устрою. На таку еволюцію його поглядів вплинули особите соціальне (шляхетське) походження, консервативне тлумачення історичного досвіду, глибока повага до традицій та історичних суспільних і політичних інституцій, визнання харизматичного характеру монархії взагалі і українського гетьманства зокрема, неохильність до «бунту мас».

Можна критично ставитися до різних аспектів доктрини і практики демократії у творчості В. Липинського, але аналізувати їх треба в історичному контексті. Його остання думка про форму української державності, зокрема після розриву з гетьманським рухом, очолюваним П. Скоропадським, наприкінці 1920-х рр., полягала в тому, що цю справу вирішать Українські установчі збори. Інакше кажучи, він відійшов від концепції спадкового гетьманства і визнав суверенність народу шляхом парламентського правління.

¹ *Потульницький В.* Вказ. праця. – С. 111.

З точки зору постулату про те, що демократія є кращою формою правління, якій просто немає кращої альтернативи, сьогодні, безсумнівно, монархія може видаватися анахронізмом. Проте коли взяти до уваги, що монархічна модель у формі спадкового гетьманства, висунута В. Липинським, спирається на конституціоналізм, вона є все ж таки ближчою до теорії і практики демократії, ніж, наприклад, тоталітарні режими чи різного роду інтегральні націоналізми, основа яких — авторитарно-диктаторські методи правління. Однак, незважаючи на те, який устрій обстоював В. Липинський для України у різні періоди своєї творчої діяльності, його першорядною і непорушною істиною була незалежна Українська держава.